

Επίμετρο

Από τη βιώσιμη ανάπτυξη στο κίνημα της απο-ανάπτυξης

Τις τελευταίες δεκαετίες η βιώσιμη ανάπτυξη αποτέλεσε ένα βασικό πρόταγμα στο σχεδιασμό πολιτικής σε τοπικό και εθνικό επίπεδο. Η έννοια εμφανίστηκε στη δεκαετία του 1970 στο πλαίσιο ενός προβληματισμού που είχε αναπτυχθεί σε κύκλους σχεδιαστών πολιτικής και οικολογικών οργανώσεων για τις αρνητικές επιδράσεις της ανάπτυξης στο περιβάλλον. Σε κάποιον βαθμό η ιδέα της βιώσιμης ανάπτυξης ήρθε ως μια απάντηση σε ριζοσπαστικές εκδοχές του περιβαλλοντικού κινήματος, οι οποίες ζητούσαν να τεθούν όρια στην ανάπτυξη και επιδίωκαν τη λήψη μέτρων που θα απαντούσαν δραστικά στην οικολογική υποβάθμιση. Σ' αυτή τη λογική η βιώσιμη ανάπτυξη αποτέλεσε ένα αναλυτικό εργαλείο που προσπάθησε να συνδέσει οικολογικά και κοινωνικοοικονομικά προβλήματα και να συμφιλιώσει την αναπτυξιακή στρατηγική με την περιβαλλοντική προστασία, ως πρακτικές που υπό προϋποθέσεις μπορούσαν να λειτουργήσουν συμπληρωματικά (Baker, Kousis, Richardson & Young 2000: 2, Gidding, Hopwood & O' Brien 2002: 187, Castro 2004: 195-196, Hopwood, Mellor, O' Brien 2005: 38-39).

Η βιώσιμη ανάπτυξη πολιτογραφήθηκε ως όρος από τα Ηνωμένα Έθνη στη δεκαετία του 1980, από η Διεθνής Οργάνωση για την προστασία της φύσης και των φυσικών πηγών, σε σχετική έκθεσή της (World Conservation Strategy) για τις στρατηγικές διατήρησης των φυσικών πόρων και της ενέργειας στον πλανήτη (Baker, Kousis, Richardson & Young 2000: 2). Η έννοια απέκτησε ευρύτερη δημοτικότητα όταν χρησιμοποιήθηκε στα Ηνωμένα Έθνη από την Παγκόσμια Επιτροπή για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη σε κείμενο που

έγινε γνωστό και ως η έκθεση του Brundland, από το όνομα του προέδρου της επιτροπής. Η έκθεση προσπάθησε να ενοποιήσει περιβαλλοντικές πολιτικές και αναπτυξιακές στρατηγικές και να απαντήσει στα προβλήματα της φτώχειας και της περιβαλλοντικής υποβάθμισης στις χώρες της περιφέρειας. Η βιώσιμη ανάπτυξη αποτελούσε μια επιθυμητή μορφή ανάπτυξης που θα ανταποκρινόταν στις σημερινές ανάγκες της ανθρωπότητας, χωρίς να υποσκάπτει το μέλλον των επερχόμενων γενιών. Για την επίτευξη αυτού του στόχου ήταν απαραίτητη η διάχυση νέων μορφών τεχνογνωσίας και πρακτικών φιλικών προς το περιβάλλον, ιδιαίτερα στις αναπτυσσόμενες κοινωνίες, η πρόσβαση των κοινοτήτων τους στις αγορές και η ελεύθερη διακίνηση του κεφαλαίου (World Commission on Environment and Development 1987: 8, 43, πρβλ. Castro 2004: 197).

Στη δεκαετία του 1990 το ζήτημα της βιώσιμης ανάπτυξης είχε υψηλή προτεραιότητα στις πολιτικές διεθνών οργανισμών όπως η Διεθνής Τράπεζα και τα Ηνωμένα Έθνη. Η Παγκόσμια Τράπεζα υιοθέτησε την άποψη ότι η ελεύθερη αγορά μπορούσε να βελτιώσει την παραγωγικότητα και την αποτελεσματικότητα, να ενθαρρύνει μεθόδους παραγωγής που θα προστάτευαν το περιβάλλον και να λάβει μέτρα για τη συμμετοχή των πολιτών στα αναπτυξιακά προγράμματα, προκειμένου να υλοποιηθεί ο στόχος της βιώσιμης ανάπτυξης.

Η υλοποίηση της βιώσιμης ανάπτυξης προϋπέθετε μια σειρά από νέες πρακτικές, όπως η εκπαίδευση των πολιτών των αναπτυσσόμενων χωρών για να αποκτήσουν γνώσεις, τεχνολογία και πρόσβαση στα νέα αναπτυξιακά προγράμματα, η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου, η ενσωμάτωση του περιβαλλοντικού κόστους των προϊόντων (συνδεδεμένου με την παραγωγή, την ανακύκλωση και τη διάθεσή τους με βάση τις ιδιαίτερες συνθήκες της κάθε κοινωνίας) στις τιμές των προϊόντων και η καλλιέργεια οικολογικής συνείδησης (United Nations Conference on Environment and Development 1992: ενότητες 2.3 & 30.3).

Σύμφωνα με τον Castro (2004: 197, 199), οι προσεγγίσεις και οι

για τη βιώσιμη ανάπτυξη των Ηνωμένων Εθνών βασίζονταν σε μια κεντρική ιδέα, σύμφωνα με την οποία η οικονομική ανάπτυξη μέσω της ελεύθερης αγοράς θα οδηγούσε στη μείωση των προβλημάτων της φτώχειας, των ανισοτήτων και της περιβαλλοντικής υποβάθμισης. Ωστόσο, στην πράξη επρόκειτο για συνταγή που δεν λειτούργησε, καθώς στα επόμενα χρόνια τα προβλήματα αυτά συνέχιζαν να απασχολούν με αυξανόμενη ένταση τις κοινωνίες των αναπτυσσόμενων και αναπτυσσόμενων χωρών.

Στη δεκαετία του 2000 το ζήτημα της βιώσιμης ανάπτυξης αποτέλεσε κυρίαρχο διακύβευμα, συνδεδεμένο όχι μόνο με περιβαλλοντικά ζητήματα αλλά και με ευρύτερες κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές διεργασίες. Η βιώσιμη ανάπτυξη παρέμενε ένας πολύσημος και διαμφισβητούμενος όρος, που συνδεόταν με μια ποικιλία εννοιολογήσεων και πρακτικών εφαρμογών (Baker, Kousis, Richardson & Young 2000, Castro 2004: 195-196, Williams & Millington 2004, Horwood, Mellor, O' Brien 2005). Το μοντέλο της βιώσιμης ανάπτυξης που χρησιμοποιήθηκε από τους διεθνείς οργανισμούς και σταδιακά κυριάρχησε στη διεθνή σκηνή συνέδεε τα προβλήματα της περιβαλλοντικής υποβάθμισης και της φτώχειας με την ατελή ενσωμάτωση των χωρών της περιφέρειας στο καπιταλιστικό σύστημα και την αναποτελεσματική λειτουργία των μηχανισμών της αγοράς στις χώρες αυτές. Το μοντέλο προσαρμοζόταν στη φιλελεύθερη αρχή της ανάγκης για μακροχρόνια συσσώρευση κεφαλαίου, προσεγγίζοντας τη βιωσιμότητα περισσότερο με όρους οικονομικούς παρά οικολογικούς. Αναμφίβολα, οι αναπτυξιακοί σχεδιασμοί όφειλαν να λαμβάνουν υπόψη την ανάγκη της προστασίας του περιβάλλοντος, αλλά με τρόπο ώστε να μη θέτουν εμπόδια στην απρόσκοπτη λειτουργία της αγοράς.

Το μοντέλο της βιώσιμης ανάπτυξης από τα πάνω έχει γίνει αντικείμενο πολύπλευρης κριτικής. Από τη σκοπιά περιβαλλοντολόγων μαρξιστών υποστηρίζεται ότι η συσσώρευση κέρδους που χαρακτηρίζει το καπιταλιστικό σύστημα είναι ασύμβατη με την περιβαλλοντική

βιωσιμότητα. Η χρήση τεχνικών μέσων, όπως η επιβολή πράσινων φόρων και η προώθηση μιας οικολογικής κουλτούρας (π.χ. ανακύκλωση) για την επίτευξη της βιωσιμότητας δεν απαντά στην ουσία του προβλήματος που συνδέεται με τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής και την ανάγκη του συστήματος για εντατική εκμετάλλευση των φυσικών πόρων (Gibson-Graham, Resnicks & Wolff 2001). Ορισμένοι προτείνουν την οικοδόμηση εναλλακτικών οικολογικά βιώσιμων κοινοτήτων, οι οποίες θα μπορούν να συνδέσουν την οικολογία με την οικονομία, και την καλλιέργεια οικολογικής συνειδησης στους πολίτες με στρατηγικές τυ ριζικού μετασχηματισμού της κοινωνίας (Left 1995, Gibson-Graham, Resnicks, Wolff 2001).

Οι μαρξιστικές προσεγγίσεις, παρά τις κριτικές τους παρατηρήσεις, δεν φαίνεται να έχουν διαμορφώσει μια λεπτομερή ατζέντα περιβαλλοντικής πολιτικής για την προοπτική της βιώσιμης ανάπτυξης. Όπως έχει επισημάνει ο Castro (2004: 219), η μαρξιστική σκέψη δεν έχει κατορθώσει να εξηγήσει επαρκώς πως η αλλαγή των σχέσεων παραγωγής θα διαμορφώσει μια βιώσιμη κοινωνία με περιβαλλοντική προστασία και οικολογική ισορροπία, στην οποία οι πολίτες θα ασκούν έλεγχο στις νέες μορφές εξουσίας που θα δημιουργηθούν.

Σε μια άλλη κατεύθυνση, μεταδομικές προσεγγίσεις επηρεασμένες από τις θέσεις του Φουκώ για τις σχέσεις εξουσίας-γνώσης υποστηρίζουν ότι οι θεωρίες περί ανάπτυξης, ακόμη και στην εκδοχή της βιώσιμης ανάπτυξης, έχουν ως σκοπό να παράγουν ένα πειθήνιο σώμα μέσα από λόγους που συγκροτούν τους φτωχούς και υπανάπτυκτους πληθυσμούς ως αντικείμενα της ανάπτυξης και χρησιμοποιούν την εξουσία του κράτους ως μέσο για μια ελεγχόμενη οικονομική ανάπτυξη αυτών των κοινωνιών (Castro 2004: 206-207). Έτσι, νέοι υπερεθνικοί οργανισμοί και θεσμοί διαμορφώνουν και συγκροτούν θεσμούς για την ανάπτυξη, οι οποίοι χρησιμοποιούν ιδιαίτερους τύπους λόγου και τεχνολογίες πρακτικών οι οποίες επηρεάζουν τις ζωές των υποκειμένων και τους ωθούν σε σχέδια ζωής που υπαγορεύονται από τις συστημικές λογικές της οικονομικής χρησι-

μότητας, της παραγωγικότητας, του ωφελισμού και του καταναλωτισμού (Ferguson 1990).

Στο πλαίσιο αυτών των θεωριών έχει υποστηριχτεί η στροφή προς νέες μορφές κοινωνικής οργάνωσης, που επικεντρώνονται στο τοπικό και αναπτύσσονται με γνώμονα την ιδιαίτερη κουλτούρα, την ταυτότητα και τις συνθήκες της ιστορικής αλλαγής της κάθε κοινωνίας (Norgaard 1994, Escobar 1995). Αντί για ένα ολιστικό πλάνο κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης, οι προσεγγίσεις αυτές στρέφονται στην ανάπτυξη των ποικίλων τοπικών υποσυστημάτων του πλανήτη, που διαμορφώνονται γύρω από διακριτούς τύπους οικοσυστημάτων και μορφών κοινωνικής οργάνωσης (Norgaard 1994, Escobar 1995).

Στις συνθήκες της παγκοσμιοποίησης οι τοπικές κουλτούρες μπορούν ορίσουν πάλι την κοινωνική και οικονομική τους παραγωγή, ενσωματώνοντας δημιουργικά παγκόσμια φαινόμενα και μακροσκοπικές διαδικασίες με τρόπο ώστε να εξυπηρετούν τις ανάγκες και τις κοσμοθεωρήσεις τους. Πρόκειται για τη σύνθετη διαδικασία της globalization (Robertson 1994, Giulianotti & Robertson 2007: 168), που διευκολύνει την ανάπτυξη μορφών υβριδικών πρακτικών οικονομίας στις οποίες συναρθρώνονται παραδοσιακά και νεωτερικά, τοπικά και παγκόσμια στοιχεία μέσα από τις σύνθετες αλληλοδράσεις και τα δίκτυα συναλλαγών και ανταλλαγών του τοπικού στο παγκοσμιοποιημένο οικονομικό και πολιτισμικό περιβάλλον. Τα κράτη, οι διεθνείς θεσμοί και οργανισμοί οφείλουν να διευκολύνουν τις επιλογές των κοινοτήτων, παρέχοντας τεχνογνωσία και υποστηρικτικές υπηρεσίες για να διαμορφώσουν δικά τους πλάνα ανάπτυξης που είναι συμβατά με τα οικοσυστήματά τους.

Στη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας η κριτική του μοντέλου της βιώσιμης ανάπτυξης έχει ενισχυθεί. Σήμερα, ολοένα και περισσότερο αυξάνονται οι φωνές εκείνων που θεωρούν ότι η επιδίωξη της οικονομικής ανάπτυξης μέσα από τη συνεχή διόγκωση της παραγωγής και κατανάλωσης έρχεται συγκρούεται με την κοινή λογική και τους

πεπερασμένους φυσικούς πόρους της γης. Όπως έχει επισημάνει ο Gencer Baykan (2007: 513), οι σύγχρονες κοινωνίες δείχνουν να κατευθύνονται σε έναν τοίχο με τα μάτια κλειστά υιοθετώντας αναπτυξιακά μοντέλα χωρίς βιώσιμο χαρακτήρα, με οδυνηρές συνέπειες στο περιβάλλον και τις ανθρώπινες σχέσεις. Η βιώσιμη ανάπτυξη υπήρξε, σύμφωνα με τον οικονομολόγο καθηγητή Serge Latouche, μια τελευταία προσπάθεια της κυρίαρχης οικονομικής σκέψης για την αλλαγή των αρνητικών συνεπειών της οικονομικής ανάπτυξης και την ορθολογική ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής πολιτικής στη λογική του οικονομισμού και της μετρήσιμης οικονομικής ανάπτυξης (βλ. Gencer Baykan 1999: 503).

Ωστόσο, η συμφιλίωση ανάμεσα στην τεχνολογία και την οικολογία, την οικονομική ανάπτυξη και τις οικολογικές αξίες αποδείχτηκε στην πράξη μετέωρη. Οι πολιτικές της βιώσιμης ανάπτυξης, με την αξιοποίηση νέων τεχνολογιών φιλικών στο περιβάλλον, δεν έχουν επιτύχει να περιορίσουν την ανεξέλεγκτη ανάπτυξη της οικονομίας, τις καταναλωτικές πρακτικές και τις αρνητικές επιπτώσεις στο περιβάλλον. Η αποτυχία του μοντέλου της βιώσιμης ανάπτυξης από τα πάνω και οι ασάφειες και αμφισημίες στον εννοιολογικό της προσδιορισμό οδήγησαν στην ανάπτυξη νέων αιτημάτων και προβληματισμών στους χώρους της οικολογίας και των κοινωνικών κινήματων και σε στροφή προς την αναζήτηση εναλλακτικών παραδειγμάτων μετα-ανάπτυξης, τα οποία να συνδυάζουν την περιβαλλοντική πολιτική με τις αρχές της δημοκρατίας, της συμμετοχής και της κοινωνικής δικαιοσύνης.

Η απο-ανάπτυξη ως απάντηση στη σύγχρονη κρίση

Η ιδέα της απο-ανάπτυξης αναδύθηκε ως απάντηση στην πολύπλευρη περιβαλλοντική, κοινωνική, πολιτική και οικονομική κρίση και στην ιδεολογία και τις πρακτικές ανάπτυξης που έχουν υιοθετήσει οι κυ-

βερνήσεις των αναπτυγμένων χωρών. Οι υποστηρικτές του κινήματος της απο-ανάπτυξης προέρχονται από διαφορετικούς φιλοσοφικούς και πνευματικούς κύκλους, στο πλαίσιο των οποίων συναντάμε έναν συγκερασμό λόγων και στρατηγικών όπου διασταυρώνεται η οικολογία με ζητήματα πολιτισμικών και κοινωνικών αξιών, όπως η δημοκρατία και η ισότητα.¹ Η έννοια της απο-ανάπτυξης πρωτοεμφανίστηκε στη Γαλλία (*decroissance*, *degrowth* στα Αγγλικά) ως τίτλος ενός βιβλίου που περιλάμβανε μια συλλογή εργασιών του επιφανούς οικονομολόγου Nicholas Georgescu-Roegen (1971) για την εντροπία, την οικολογία και την κοινωνία.²

Ο Georgescu-Roegen (1971) άσκησε κριτική στην κυρίαρχη οικονομική σκέψη (Gencer-Baykan 2007: 514, Fournier 2008: 531, Latouche 2010: 519), λόγω της υιοθέτησης μιας μηχανιστικής αντίληψης για την ανάπτυξη που παραβλέπει τις αρχές της εντροπίας για τη ανάγκη της διατήρησης της ενέργειας στο φυσικό περιβάλλον, και η οποία δεν εμποδίζει την αλόγιστη χρήση των φυσικών πηγών της γης (Fournier 2008: 531). Χρησιμοποιώντας κείμενα του Αριστοτέλη για την οικονομία, ο Georgescu-Roegen προσπάθησε να ορίσει εκ νέου τη σημασία της οικονομίας ως «μια τέχνη του ευζείν», στην οποία τα αγαθά έχουν μια αξία χρήσης που είναι ηθικά ανώτερη από τη εργαλειακή ανταλλακτική αξία του εμπορεύματος (Gattaneo-Gavalda 2010: 581).

Η συζήτηση που προκάλεσαν οι απόψεις του Georgescu-Roegen επηρέασε κύκλους της οικολογίας και των κοινωνικών κινήματων, αρχικά στη Γαλλία και στη συνέχεια και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όπως η Γερμανία, η Ιταλία και η Αγγλία. Στη Γαλλία το κίνημα συγκροτήθηκε γύρω από μικρές οργανώσεις, όπως η *La Linga d' Horizon* και το *Network of Growth Objector for After Development*, οι οποίες επεξεργάστηκαν σχέδια για τη διαμόρφωση εναλλακτικών μορφών οικονομίας σε τοπικό επίπεδο. Στην δεκαετία του 1990 το ζήτημα της διαμόρφωσης εναλλακτικών μοντέλων κοινωνικής οργάνωσης στη λογική της απο-ανάπτυξης φιλοξενήθηκαν σε τέσσερα

γαλλικά περιοδικά (*Casseur de Pub, French edition of Ecologist, La Decroissance, Silence*), τα οποία **πρόβαλαν** τους προβληματισμούς επιστημόνων, ερευνητών και ακτιβιστών του κινήματος στην ευρύτερη κοινωνία.³ Στην επόμενη δεκαετία διαμορφώθηκαν οι όροι για την πολιτική έκφραση του κινήματος. Η συμμετοχή μελών του στις τοπικές και εθνικές εκλογές ως ανεξάρτητων υποψηφίων, με κεντρικό σύνθημα «μειώστε την παραγωγή και την κατανάλωση για να μοιραστούμε δίκαια τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας του πλανήτη μας», ήταν το πρώτο βήμα για να ακολουθήσει η ίδρυση του κόμματος της απο-ανάπτυξης (Gencer-Baykan 2007: 514).

Το κίνημα στηρίχτηκε από ακτιβιστές, διανοούμενους, οικολόγους, ερευνητές και κοινωνικούς επιστήμονες που εξέφραζαν μια ευρεία γκάμα πολιτικών και ιδεολογικών προσανατολισμών. Στις πιο ριζοσπαστικές του εκδοχές προάγεται ένας λόγος που αμφισβητεί όχι μόνο τα θέσφατα της αναπτυξιακής στρατηγικής αλλά και την αποτελεσματικότητα των στρατηγικών της πράσινης ανάπτυξης, οι οποίες έχουν υψηλό κόστος εφαρμογής και δεν καταπολεμούν ριζικά τις καταναλωτικές αντιλήψεις και πρακτικές. Γι' αυτούς το βασικό διακύβευμα είναι η αναζήτηση ενός σταθερού και βιώσιμου «μεταβολισμού» της κοινωνίας, με στόχο μια ανθρώπινη ευημερία που δεν ταυτίζεται με τον υλικό πλούτο αλλά με την ισότητα, την κοινωνική δικαιοσύνη και την απλότητα στις ανθρώπινες σχέσεις (Kallis 2011: 879). Οι υποστηρικτές αυτών των θέσεων χρησιμοποιούν μια πλατφόρμα ιδεών στις οποίες συναντάται η ριζοσπαστική οικολογία με τον μαρξισμό. Συγκεκριμένα, ασκούν κριτική στις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής και στην κουλτούρα του καταναλωτισμού και αναζητούν εναλλακτικά μοντέλα ανάπτυξης σε κοινοτικό επίπεδο, ως εφалτήρια για τη διεκδίκηση ευρύτερων ριζικών κοινωνικών, οικονομικών και πολιτισμικών αλλαγών.

Οι ιδέες του κινήματος έχουν υποστηριχτεί και από συντηρητικούς κύκλους που βλέπουν στην ιδέα της επανα-τοπικοποίησης της οικονομίας και της επιστροφής στην κοινότητα ή την εθνική κλίμακα

ως μια απάντηση στις συνθήκες αλλοτρίωσης του μοντερνισμού και της παγκοσμιοποίησης (Gencer Baykan 2007: 517). Οι φωνές αυτές ασκούν κριτική τόσο στις περιβαλλοντικές παρενέργειες της λειτουργίας της ελεύθερης οικονομίας όσο και στα κοινωνικά συστήματα που δημιουργήθηκαν στη διάρκεια του 20ού αιώνα και βασίστηκαν στον κεντρικό κρατικό σχεδιασμό, διότι δεν μπόρεσαν να οικοδομήσουν τις κοινωνίες της συλλογικής και ατομικής ευημερίας που επαγγέλθηκαν. Οι υποστηρικτές αυτών των απόψεων επιδιώκουν αλλαγές που θα περιορίζονται στην τοπική κλίμακα, με τη διαμόρφωση εναλλακτικών οικολογικών κοινοτήτων στις παρυφές του καπιταλιστικού συστήματος και την άσκηση πίεσης προς τις κυβερνήσεις και τους διεθνείς οργανισμούς να αναλάβουν μέτρα υπεράσπισης του περιβάλλοντος και περιορισμού της ανάπτυξης (Kallis 2011: 875).

Μια βασική κριτική που υιοθετούν οι υποστηρικτές του κινήματος είναι ότι στις αναπτυγμένες χώρες η κυρίαρχη ιδεολογία προβάλλει την ανάπτυξη ως αυταξία, έναν απώτερο σκοπό της κοινωνίας, που τείνει να αποικιοποιήσει τη συλλογική φαντασία. Πρόκειται για ένα φαινόμενο που ο Latouche (2005) ονομάζει «τυραννία της ανάπτυξης». Ο αγώνας για υλική ευημερία σε ατομικό και εθνικό επίπεδο οδηγεί σε έναν φετιχισμό της ανάπτυξης, που έχει βαθιές δομικές (πολιτικοοικονομικές και πολιτισμικές) αιτίες, τόσο στο μακρο-επίπεδο των θεσμών της οικονομίας, της ιδιοκτησίας και της εργασίας, όσο και στο μικρο-επίπεδο των υποκειμενικών ωφελιστικών αξιών και σημασιών (Kallis 2010: 877, πρβλ. Castoriadis 1985).

Το κίνημα προτείνει τη «διαφυγή από την οικονομία» της ελεύθερης αγοράς και την πολιτισμική αποδέσμευση από ένα σύστημα που μεταφράζει τα πάντα σε μια ανταλλακτική αξία, σε ένα πλαίσιο μιας πραγματοποιημένης υλικής πραγματικότητας που συγκροτούν υποκείμενα-καταναλωτές που επιλέγουν με γνώμονα το ατομικό-οικονομικό τους συμφέρον (Fournier 2008: 529). Αυτή η διαφυγή συνοδεύεται από την απόρριψη της μηχανιστικής διάδοσης των μοντέλων

του δυτικού κόσμου στις χώρες του νότου και της εντεινόμενης εξάρτησης της τεχνολογίας, της πολιτικής και των εκπαιδευτικών συστημάτων από τα οικονομικά συμφέροντα, ως πρακτικές που ενισχύουν τα περιβαλλοντικά αδιέξοδα και διαβρώνουν τις ανθρώπινες σχέσεις (Schneider, Kallis, Martinez-Alier 2010: 511).

Η οικολογική κρίση είναι αποτέλεσμα της ιδεολογίας της ανάπτυξης που καταστρέφει την κοινωνία και τα οικοσυστήματα και δημιουργεί ανισότητες. Σύμφωνα με τη διακήρυξη του Παγκόσμιου Συνεδρίου για την Απο-ανάπτυξη του 2008, η οικονομική ανάπτυξη με όρους αύξησης της παραγωγής και της κατανάλωσης και του ΑΕΠ οδηγεί αναπόφευκτα στη αυξημένη χρήση της γης, των υλικών και της ενέργειας, στην αύξηση των αποβλήτων και των ρύπων, στην ενίσχυση των κοινωνικών ανισοτήτων και της φτώχειας, και στην περιβαλλοντική επιβάρυνση των φτωχών και υπανάπτυκτων χωρών από την αυξημένη χρήση της ενέργειας εκ μέρους των πλουσίων κρατών (Degrowth Declaration of the Paris 2008 Conference 2010: 523). Η διακήρυξη έθετε με δραματικούς τόνους το ζήτημα της βιωσιμότητας και των αδιεξόδων της αναπτυξιακής πολιτικής:

Αν δεν ανταποκριθούμε σ' αυτήν την κατάσταση οδηγώντας την παγκόσμια οικονομική δραστηριότητα στο πλαίσιο των ικανοτήτων των οικοσυστημάτων μας, αναδιανέμοντας τον πλούτο και το εισόδημα παγκοσμίως, ώστε να ανταποκριθεί στις κοινωνικές ανάγκες, το αποτέλεσμα θα είναι μια διαδικασία ακούσιας και ανεξέλεγκτης οικονομικής παρακμής ή κατάρρευσης, με δυνητικά σοβαρές κοινωνικές συνέπειες, ιδιαίτερα στον μη προνομιούχο (Degrowth declaration of the Paris 2008 Conference 2010: 523).

Κατά έναν δραματικό τρόπο οι προβλέψεις της διακήρυξης επιβεβαιώθηκαν στα επόμενα χρόνια, με την κρίση του δημόσιου χρέους και των χρηματοπιστωτικών αγορών στις ΗΠΑ, την Ιρλανδία, την Ελλάδα και στις χώρες του ευρωπαϊκού νότου. Η κρίση αυτή καθιστά ορισμένες από τις ιδέες του κινήματος **επίκαιρες**, όπως την ανάγκη

για την πολιτικοποίηση της οικονομίας και την έξοδο από τη λογική της μετρήσιμης παραγωγικότητας μέσα από τεχνοκρατικούς δείκτες. Η ιδεολογία της απο-ανάπτυξης δεν σημαίνει μια συνολική άρνηση της ανάπτυξης, αλλά μάλλον μια αλλαγή στις προτεραιότητες της κοινωνικής και αναπτυξιακής πολιτικής. Το κίνημα επαναδιατυπώνει σύγχρονα αιτήματα θέτοντας μια σειρά ερωτημάτων που αφορούν στη φύση και τη διανομή του πλούτου και τις καταστροφικές συνέπειες που μπορεί να έχει η αλόγιστη ανάπτυξη όχι μόνο στο περιβάλλον αλλά και σε άλλα κοινωνικά αγαθά, όπως η δικαιοσύνη, η ισότητα, η δημοκρατία, η ποιότητα ζωής και οι κοινωνικές σχέσεις (Fournier 2008: 531-532).

Σύμφωνα με τη διακήρυξη του συνεδρίου του 2008 για την απο-ανάπτυξη, η τελευταία ορίζεται ως μια εθελούσια μετάβαση προς μια δίκαιη, συμμετοχική και οικολογικά βιώσιμη κοινωνία, που συναντά τις βασικές ανθρώπινες ανάγκες, ενισχύει την ποιότητα ζωής, μειώνει τις οικολογικές επιπτώσεις της παγκόσμιας οικονομίας σε βιώσιμα επίπεδα επιμερίζοντάς την ισότιμα στα διάφορα κράτη, και αντιμετωπίζει τα προβλήματα της φτώχειας και των ανισοτήτων. Η διακήρυξη τονίζει τη σημασία της ανάληψης συλλογικής δράσης, της απελευθέρωσης ελεύθερου χρόνου, της κοινοτικής συμβίωσης, του σεβασμού της πολιτισμικής διαφοράς και της αποδέσμευσης από την κυριαρχία του υλικού πολιτισμού (Degrowth Declaration of the Paris 2008 Conference, 2010: 524).

Η βιώσιμη απο-ανάπτυξη συνιστά μια οικολογική-οικονομική προσέγγιση που απορρίπτει τις μονοδιάστατες οικονομοκεντρικές λογικές που υποστηρίζουν τη με κάθε μέσο διόγκωση του ΑΕΠ και την πίστη πως οι κοινωνίες μπορούν να παράγουν και να καταναλώνουν ολοένα και περισσότερα αγαθά και υπηρεσίες χωρίς επιπτώσεις στην κοινωνική συμβίωση και στο περιβάλλον. Στον αντίποδα αυτών των αντιλήψεων, η απο-ανάπτυξη αποδέχεται μορφές ανάπτυξης που βασίζονται σε κοινωνικά κριτήρια, που αφορούν την κάλυψη των πραγματικών αναγκών του ανθρώπου και εμφορούν

τα από τις κοινωνικές και ουμανιστικές αξίες και δημοκρατικές επιλογές (Latouche 2009, Kallis 2011). Για παράδειγμα, υποστηρίζει τη μείωση και τη σταδιακή σταθεροποίηση των μορφών ενέργειας που μια κοινωνία διαχειρίζεται, μετασχηματίζει και διανέμει για να καταναλωθούν και στη συνέχεια να επιστρέψουν στη γη με τη μορφή των αποβλήτων (Kallis 2011: 874). Κεντρικές ιδέες του προτάγματος της απο-ανάπτυξης συνιστούν η επανατοπικοποίηση της παραγωγής, η περιβαλλοντική βιωσιμότητα, η κοινωνική ευημερία, ο οικοσχεδιασμός και ο επανέλεγχος της κοινωνικής ζωής από τους ίδιους τους πολίτες.

Οι πολιτικές για την απο-ανάπτυξη είναι ακόμη κατακερματισμένες και ποικίλες. Ένας σημαντικός πυλώνας αυτών των πολιτικών έχει ως επίκεντρο κοινωνικές και περιβαλλοντικές αλλαγές, μέσα από ένα πνεύμα αλληλεγγύης σε τοπικό επίπεδο (βλ. σχετικά στην επόμενη ενότητα). Οι αλλαγές στο τοπικό συνήθως συνδέονται με ένα πλαίσιο ευρύτερων διεκδικήσεων και κοινωνικών, οικολογικών και πολιτισμικών αλλαγών, με στόχο την κοινωνική ευημερία και την περιβαλλοντική βιωσιμότητα. Οι πολιτικές της απο-ανάπτυξης ασκούν πίεση στις κυβερνήσεις των χωρών και στους διεθνείς οργανισμούς για να αλλάξουν τις προτεραιότητες της πολιτικής τους υιοθετώντας πρακτικές που ενισχύουν τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, βελτιώνουν τις κοινωνικές υπηρεσίες (υγείας και εκπαίδευσης) και την ποιότητα ζωής των πολιτών και διαμορφώνουν δίκτυα κοινωνικής συμμετοχής και αλληλόδρασης σε ευρύχωρες πλατείες με πράσινο, παιδικές χαρές, θεατρικούς ή κινηματογραφικούς χώρους και λαϊκές αγορές (Kallis 2010: 875).

Η δημιουργική χρήση του χρόνου και η αποδέσμευση από τις καταπιεστικές συνθήκες της τυποποιημένης εργασίας αποτελούν άλλο σημαντικά διακυβεύματα της απο-ανάπτυξης. Σ' αυτή τη λογική έχουν προταθεί εναλλακτικές μορφές διαχείρισης του ελεύθερου και του εργασιακού χρόνου, οι οποίες επαναφέρουν παλαιότερα αιτήματα θεωρητικών της μετα-ανάπτυξης, όπως ο Gorz (1994), για τη μείωση

των ωρών εργασίας⁴ και την απελευθέρωση προσωπικού, οικογενειακού και κοινωνικού χρόνου. Η διασφάλιση ενός ελάχιστου επιπέδου οικονομικής ασφάλειας και παροχής υπηρεσιών υγείας (αντίστοιχο με το ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα) για τους πολίτες και πολιτικές εργασίας που συμβάλλουν στην ένταξη στην αγορά εργασίας εύάλτων ομάδων συνιστούν βασικά αιτήματα για μια περιεκτική κοινωνία που εντάσσει και δεν αποκλείει τα μέλη της. Για την εξασφάλιση κονδυλίων για τη διαμόρφωση βιώσιμων οικισμών και τη χρηματοδότηση δραστηριοτήτων κοινωνικής οικονομίας και προγραμμάτων υγείας και εκπαίδευσης προτείνονται πολιτικές αναδιανεμητικής φορολογίας και αυστηροί φορολογικοί έλεγχοι στη διακίνηση του κεφαλαίου διεθνώς, και ιδιαίτερα στις χώρες των «φορολογικών παραδείσων» (Kallis 2010: 876).

Παράλληλα με τις διεκδικητικές πολιτικές, το κίνημα της απο-ανάπτυξης έχει υιοθετήσει μια ευρεία γκάμα εναλλακτικών πρακτικών και προτάσεων, που περιλαμβάνουν τη δημιουργία οικο-χωριών και οικο-περιφερειών, μορφές οργανωμένης συγκατοίκησης, καταλήψεις και αναπλάσεις δημόσιων κτιρίων, αυτοσυντηρούμενες μορφές οργανικής γεωργικής και κτηνοτροφικής καλλιέργειας, συστήματα εναλλακτικής ανταλλαγής προϊόντων και πρακτικές κοινωνικής οικονομίας (Fotopoulos 2009). Μέσα από νέους τύπους κοινωνικής αλληλόδρασης και εναλλακτικών μορφών εργασίας, όπως είναι τα τοπικά δίκτυα ανταλλαγών, οι πρακτικές ανταλλαγής εργασίας νοικοκυριών, οι μορφές εργασίας που βασίζονται στην αυτο-απασχόληση και τον εθελοντισμό, αναζητείται ο επανέλεγχος από τους παραγωγούς των προϊόντων της εργασίας μακριά από τη λογική της κερδοφορίας και της μισθωτής εργασίας και η διαμόρφωση νέων κοινωνικών σημασιών για την εργασία, τον ελεύθερο χρόνο, τη διαχείριση των φυσικών πόρων και την ευημερία (Fournier 2008: 534).

Για την εφαρμογή των ιδεών της απο-ανάπτυξης απαιτείται η συνδρομή μιας νέας επιστημονικής γνώσης, που είναι προσανατολισμένη στις κοινωνικές ανάγκες και αξιοποιεί εναλλακτικές προσεγγίσεις και

διαφορετικά αναλυτικά εργαλεία για την οικονομία. Η αξιολόγηση των επιτευγμάτων της οικονομίας μπορεί να γίνει μέσα από «ποιοτικούς» δείκτες, που μετρούν, για παράδειγμα, τις εκπομπές του διοξειδίου του άνθρακα σε κάθε κοινωνία, το ποσοστό γης που αστικοποιείται, τον δείκτη των κατά κεφαλή αποβλήτων, τα χιλιόμετρα που χρειάζονται για τη διακίνηση των προϊόντων από την πηγή στη κατανάλωση, τα επίπεδα φτώχειας, την ισότητα και ευημερία ανά άτομο (Kallis 2011: 876). Τέτοιες μεθοδολογίες μπορούν να εφαρμοστούν στην μικροκλίμακα του τοπικού, σε εναλλακτικά προγράμματα και δράσεις, και να επεκταθούν στη συνέχεια σε ευρύτερα κοινωνικά πλαίσια.

Απο-ανάπτυξη και επανατοπικοποίηση της οικονομίας: η στροφή στην κοινότητα

Το όραμα ενός εναλλακτικού βιώσιμου μέλλοντος περνάει από τη στροφή σε πρωτοβουλίες που προάγουν οικονομίες μικρής και μεσαίας κλίμακας παραγωγής και κατανάλωσης, οι οποίες εξασφαλίζουν, βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα, την οικολογική ισορροπία και βιωσιμότητα, την ανθρώπινη ευημερία και την ισότητα σε τοπικό και παγκόσμιο επίπεδο (Schneider, Kallis & Martinez-Alier 2010: 512). Ο χώρος της κοινότητας και του τοπικού αποτελεί για το κίνημα της απο-ανάπτυξης βασικό πεδίο δοκιμασίας νέων πρωτοβουλιών και πειραματισμών.

Οι ιδέες της ανάπτυξης εναλλακτικών μοντέλων κοινωνικής οικονομίας που είναι βασισμένες στις σχέσεις αλληλεγγύης σε τοπικό επίπεδο έχουν μακρά ιστορία. Σύμφωνα με τους Moulaert και Ailenei (2005: 2038) μορφές κοινωνικής οικονομίας εντοπίζονται στις αρχαίες κοινωνίες, στις συνεργατικές πρακτικές των Αιγυπτίων, στο «συλλογικό» ταμείο για την τελετουργική οργάνωση νεκρώσιμων ακολουθιών, στα κολλέγια των μαστόρων στη αρχαία Ρώμη και στα εμ-

πορικά συνάφια στη Γερμανία και τον αγγλοσαξωνικές χώρες στον Μεσαίωνα. Οι πρακτικές αυτές ενέπνευσαν ορισμένους ουτοπιστές σοσιαλιστές, χριστιανούς σοσιαλιστές και φιλελεύθερους διανοούμενους που από διαφορετική σκοπιά ενσωμάτωσαν στα κείμενά τους αιτήματα διαμόρφωσης συνεργατικών δομών αλληλεγγύης από τα κάτω.

Από τη δεκαετία του 1970 στις δυτικές χώρες τα μοντέλα κοινωνικής οικονομίας προσπάθησαν να απαντήσουν στην κρίση της μαζικής παραγωγής και στη γραφειοκρατική λειτουργία του κράτους πρόνοιας, προάγοντας την επιστροφή στην τοπική κλίμακα. Το σλόγκαν *small is beautiful* αντανάκλουσε μια ιδεολογία που αναζητούσε μέσα από τη δημιουργία μια βιώσιμης τοπικής οικονομίας γύρω από συνεταιριστικές οργανώσεις και υπηρεσίες για κοινωνικούς σκοπούς να δημιουργήσει νέες μορφές κοινωνικής οργάνωσης. Οι πειραματισμοί της κοινωνικής οικονομίας συνεχίστηκαν και στις επόμενες δεκαετίες, ως μια απάντηση στην ιδεολογία του ατομικισμού και τις αρχές του νεοφιλελευθερισμού, και εκφράστηκαν με μια σειρά από πρακτικές και δράσεις που βασιζόταν στις αρχές της αμοιβαιότητας και της αναδιανομής και στην ικανοποίηση των ανθρώπινων αναγκών και των κοινωνικών σκοπών (Moulaert-Ailenei 2005: 2041-202).

Οι ιδέες της κοινωνικής οικονομίας (Moulaert-Ailenei 2005, Lukkarinen 2005, Kay 2007) σταδιακά ενσωματώθηκαν στις πρακτικές των παγκόσμιων οικονομικών οργανισμών, σε μια συντηρητική λογική που προσπαθούσε να απαντήσει στα προβλήματα των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων, ενσωματώνοντάς τες σε μορφές παραγωγικής εργασίας με τρόπο ώστε να μη διασαλεύεται η κοινωνική συνοχή και η λειτουργία της ελεύθερης αγοράς. Σε μια άλλη λογική της από τα κάτω παρέμβασης, ιδέες της κοινωνικής οικονομίας, όπως η συγκρότηση ανθρωποκεντρικών οργανώσεων για την κάλυψη των ανθρώπινων αναγκών με συμμετοχικές πρακτικές που δίνουν φωνή στους πολίτες και προάγουν τη δημοκρατία, αξιοποιήθηκαν από εναλλακτικά κινήματα, όπως αυτό της απο-ανάπτυξης.

Σήμερα, στην εποχή της παγκόσμιας οικονομικής χρηματοπιστωτική κρίσης η αναζωπύρωση του λόγου για την κοινωνική οικονομία και τις συλλογικές δράσεις και οργανώσεις που εξυπηρετούν τις κοινωνικές ανάγκες έρχονται να απαντήσουν στην υποβάθμιση της τοπικής απασχόλησης και την οικολογική περιθωριοποίηση. Έχει αποδειχθεί ότι οι τοπικές δομές απασχόλησης αλλοιώνονται λόγω της ελεύθερης μετακίνησης του κεφαλαίου και της διακοπής λειτουργίας τοπικών μονάδων και επιχειρήσεων (Boulet 2003: 29). Παράλληλα, η μετάλλαξη των τοπικών οικοσυστημάτων μέσω της εντατικοποίησης της παραγωγής και της οικολογικής αποσύνθεσης του τοπικού οδηγεί στην οικολογική περιθωριοποίηση (Kousi 1998: 96).

Η στροφή στην κοινότητα σε καταστάσεις κρίσεις (Kuecker, Milligan & Nadarajah 2011) και η αναζήτηση νέων μορφών οικονομικής οργάνωσης του τοπικού έχει σημαντική θέση στον λόγο εναλλακτικών κοινωνικών κινήματων που επιδιώκουν μια ανάπτυξη από τα κάτω που είναι συμβατή με τις οικονομικές και πολιτισμικές και περιβαλλοντικές ιδιαιτερότητες του τοπικού και αντιστέκεται στα κυρίαρχα μοντέλα κοινοτικής ανάπτυξης. Όπως έχει επισημάνει ο Boulet (2010), τα σύγχρονα μοντέλα κοινοτικής ανάπτυξης που επιβάλλονται από τις νεοφιλελεύθερες αντιλήψεις επιδιώκουν να διαμορφώσουν τις δομές, την κουλτούρα και τις πρακτικές του δυτικού κόσμου στις κοινότητες της περιφέρειας και να προετοιμάσουν τους πολίτες των τοπικών κοινωνιών να ενταχθούν σε μια ανταγωνιστική και καταναλωτική κοινωνία. Το μοντέλο της κοινοτικής ανάπτυξης λειτουργεί ως ένας μηχανισμός προσαρμογής στην κοινωνία της ελεύθερης αγοράς που υπονομεύει τις κοινωνικές και οικολογικές σταθερές των τοπικών κοινωνιών και τις αρχές της βιώσιμης κοινωνίας.

Κατά τους υποστηρικτές του κινήματος της απο-ανάπτυξης οι πολιτικές ενδυνάμωσης των τοπικών οικονομιών περνούν από την επανατοπικοποίηση της οικονομίας και τη δραστική αντιμετώπιση της απώλειας ενέργειας εξαιτίας της εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων. Αξιοποιώντας πολιτικές που μπορεί να ποικίλουν από τη δημιουρ-

γία τοπικών συνεταιριστικών μονάδων μέχρι την κυκλοφορία τοπικού συμπληρωματικού νομίσματος, είναι δυνατόν να ενισχυθεί η αυτονομία των κοινοτήτων, η αυτοδιαχείριση του πλούτου τους και η δημοκρατική αποκέντρωση οικονομικών θεσμών και υπηρεσιών (Trainer 2008, Kallis 2010: 876). Τέτοιες εναλλακτικές οικονομικές πρακτικές υπηρετούν ριζικά διαφορετικές κοινωνικές σημασίες για τη ζωή και τον άνθρωπο, στην κατεύθυνση του οικο-τοπισμού (ecolocalism), ενός ιδεολογικού ρεύματος που αντιτίθεται στα παγκοσμιοποιημένα μοντέλα της βιώσιμης ανάπτυξης και στον αντίποδά τους προσπαθεί να διαμορφώσει εναλλακτικές αξίες και οραματισμούς που είναι σταθερά προσηλωμένοι στον ρόλο της κοινότητας, του χώρου και της κοινωνίας, υποστηρίζοντας ότι η περιβαλλοντική βιωσιμότητα απαιτεί μικρής κλίμακας τοπικές ή περιφερειακές αυτόνομες οικονομίες (Curtis 2003: 98).

Η λογική αυτών των εναλλακτικών κοινοτικών πρακτικών διαχωρίζει το δικαίωμα για μισθό από το δικαίωμα στην καθημερινή μισθωτή εργασία, και τη δημιουργική απασχόληση ή εργασία από τη μισθωτή εργασία, και δίνουν έμφαση στις κοινωνικές και σχεσιακές πραγματικότητες της κοινότητας και όχι στις ατομοκεντρικές πρακτικές (Boulet 2010: 31). Σε επίπεδο οικονομίας, στρέφονται προς τις οικολογικές μορφές διαχείρισης της αγροτικής καλλιέργειας και στις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας (Genger Baykan 2007: 514). Σύμφωνα με τον Ted Trainer, ένα από τους σκαπανείς του κινήματος του απλούστερου δρόμου (simpler way), η στροφή στις μικρές και σε κάποιον βαθμό αυτόνομες και αυτοδιαχειριζόμενες τοπικές οικονομίες είναι ένα αναγκαίο μέσο για τη περιβαλλοντική βιωσιμότητα και την αντιμετώπιση της οικονομικής, περιβαλλοντικής και κοινωνικής κρίσης που βιώνουν οι σύγχρονες κοινωνίες. Οι αλλαγές αυτές μπορούν να αποτελέσουν το εφελτήριο για ευρύτερες κοινωνικές μεταβολές, στις οποίες συμπεριλαμβάνεται και ο μετασχηματισμός πόλεων και συνοικιών προς την κατεύθυνση των αυτοδιαχειριζόμενων «οικο-χωριών» και «οικο-πόλεων». Ο Trainer απορρίπτει τη χρήση

τεχνικών μέσων φιλικών προς το περιβάλλον για την οικονομική ανάπτυξη και υποστηρίζει τη υιοθέτηση ενός απλούστερου δρόμου, στον οποίο μπορούμε να ζήσουμε με μεγαλύτερη λιτότητα και αυτάρκεια, σε μικρές τοπικές οικονομίες, που λειτουργούν με συνεργατική και συμμετοχική λογική, υπό τον έλεγχο της κοινωνίας και όχι των δυνάμεων της ελεύθερης αγοράς (Trainer 2006).

Για να γίνουν αυτές οι αλλαγές απαιτούνται πρωτοβουλίες από τοπικές ομάδες, οι οποίες να ιχνηλατούν τις δικές τους μεθόδους για να αποκτήσουν τον έλεγχο της οικονομίας του χώρου τους. Οι νέες μορφές τοπικής οικονομίας μπορούν να υπάρξουν μόνο αν τα άτομα κινητοποιηθούν με βάση την επιθυμία τους να κάνουν δράσουν συλλογικά. Μέσα από οργανωτικές δομές, όπως οι επιτροπές και πρωτοβουλίες πολιτών, μπορεί να αναπτυχθεί η αίσθηση της ενδυνάμωσης, ο κολλεκτιβισμός, η συλλογική δράση, η φιλία, η ασφάλεια και η συναδελφικότητα.

Ο Trainer (2006) είναι επιφυλακτικός έναντι των μορφών κοινωνικής οικονομίας που επιβάλλονται από τα πάνω από τις γραφειοκρατικές δομές και τα κρατικά προγράμματα, και υποστηρίζει ότι οι εναλλακτικές μορφές κοινωνικής οργάνωσης μπορούν να δημιουργηθούν μόνο από πρωτοβουλίες ευαίσθητων και ενημερωμένων πολιτών που ανοίγουν δρόμο για αλλαγή και συμμετοχικές πρακτικές κοινωνικής οικονομίας. Για την διάδοση τέτοιων ιδεών και δεξιοτήτων αξιοποιούνται πρακτικές βιωματικής εκπαίδευσης και έρευνες δράσης μέσα από ειδικά προγράμματα, στα οποία συνεργάζονται ακτιβιστές, ερευνητές, ευαισθητοποιημένοι πολίτες και επιστήμονες.

Ασφαλώς η λύση των οικο-χωριών που προτείνουν ορισμένοι υποστηρικτές της απο-ανάπτυξης, όπως ο Trainer, δεν μπορεί να έχει σημαντική επιρροή στην κυριαρχία του κεφαλαίου και της ελεύθερης αγοράς. Όπως όμως επισημαίνει ο ίδιος, είναι ένας τρόπος για να διαβρωθούν από τα μέσα οι κυρίαρχες αντιλήψεις, να οικοδομηθούν μικρές εναλλακτικές κοινότητες που θα βασίζονται στις ουμανιστι-

κές αξίες και στην πίστη στη συλλογική ιδιοκτησία και δράση. Μόνο η επίτευξη στην πράξη της κριτικής σκέψης και συνειδητοποίησης μπορεί να διαμορφώσει τους όρους για ευρύτερες αλλαγές στο πεδίο των νοοτροπιών. Πράγματι, το όραμα του κινήματος των οικοχωριών αφορά πρωτίστως την πολιτισμική αλλαγή, το οποίο διαμορφώνεται στο εργαστήριο των τοπικών κοινωνιών, καθώς οι άνθρωποι σχεδιάζουν και οργανώνουν το μέλλον και τις συνθήκες διαβίωσής τους (Trainer 2006).

Ιδέες όπως αυτές του Trainer και άλλων υποστηρικτών των θεωριών της απο-ανάπτυξης και της μετα-ανάπτυξης, όπως οι Illich και Latouche, υιοθετήθηκαν από ομάδες ακτιβιστών. Σε διάφορες περιοχές του πλανήτη δημιουργήθηκαν συνεταιριστικές οργανώσεις, δίκτυα πόλεων και πρωτοβουλίες πολιτών που προσπάθησαν να οργανώσουν εναλλακτικά δίκτυα κοινωνικής οικονομίας και οργάνωσης από τα κάτω (Boulet 2003). Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι το ημιαυτόνομο, μικρής κλίμακας, συλλογικό, οικονομικό σύστημα που έχει δημιουργηθεί στα κοινωνικά κέντρα του Kan Pasqual και του Can Masde στους λόφους Collserola, κοντά στην Βαρκελώνη. Η κατά κεφαλή νομισματική, ενεργειακή και υλική χρήση στις κοινότητες αυτές είναι πολύ μικρότερη σε σχέση με την περιβάλλουσα πόλη, προσεγγίζοντας επίπεδα κατανάλωσης προβιομηχανικών κοινωνιών, και η κοινωνική συμβίωση βασίζεται στη συνεταιριστική παραγωγή και την οικιακή εργασία, και όχι στη μισθωτή εργασία και την ατομική ιδιοκτησία (Schneider, Kallis, Martinez-Alier 2010: 515, Cattaneo & Gavalda 2010).

Πρόκειται για ένα μοντέλο αυτοδιαχείρισης και συνεργασίας που δίνει έμφαση στην αυτάρκεια και την αμοιβαία βοήθεια και σε δίκτυα κοινωνικής αλληλόδρασης τοπικών συνεργασιών παραγωγών και καταναλωτών, λαϊκών αγορών κ.λπ. (Cattaneo & Gavalda 2010: 588). Το πείραμα στις Collserola δείχνει την επιθυμία, σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο, για έναν νέο καταμερισμό του χρόνου με στόχο την ικανοποίηση των αναγκών μέσα από συλλογικές διαδικασίες

και επιλογές. Σ' αυτό το πλαίσιο δεν έχει θέση η εντατική εργασιακή απασχόληση που συνιστά σπατάλη χρόνου αλλά η ελεύθερη συναινετική συλλογική διαχείριση που αποτελεί βασικό όρο για τη διαμόρφωση εναλλακτικών μορφών οργάνωσης, απαλλαγμένων από οποιασδήποτε μορφής ιεραρχίας, είτε από τα πάνω είτε από τα κάτω. Σύμφωνα με τους Cattaneo και Gavalda (2010: 588), δύο ενεργά μέλη στις κοινότητες, η απο-ανάπτυξη δεν μπορεί να είναι ο απώτερος σκοπός αλλά το μέσο για τη μετάβαση σε νέες μορφές κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης, στις οποίες η αυτονομία, η ελευθερία από τη μισθωτή εργασία και οι συλλογικές αποφάσεις θα αποτελούν βασικές αρχές της κοινωνικής συμβίωσης.

Μια άλλη σημαντική πρωτοβουλία είναι το νέο δίκτυο δήμων στην Ιταλία (New Municipium Network), ένας «συνεταιρισμός πόλεων» ο οποίος προωθεί καινοτόμες πρακτικές τοπικής αυτοδιοίκησης που συνδυάζουν εναλλακτικές πρακτικές διοίκησης, επιστημονικά workshops, τοπικά κοινωνικά κινήματα και οργανώσεις συμμετοχικής δημοκρατίας (Magnachi 2005). Το δίκτυο λειτουργεί με την πρωτοβουλία ερευνητών, μελών κοινωνικών κινήματων και ευαισθητοποιημένων πολιτών, οι οποίοι προέρχονται κυρίως από μικρούς δήμους, και σε ορισμένες περιπτώσεις από μεγαλύτερες περιφέρειες, όπως το Μιλάνο και η Τοσκάνη. Όσοι συμμετέχοντες συνδέονται από μια κοινή παραδοχή, που αφορά το αδιέξοδο των πολιτικών της ανάπτυξης και τη σημασία που μπορεί να έχει το τοπικό στη δημιουργία νέων μορφών αλληλόδρασης ανάμεσα στα δρώντα υποκείμενα, το φυσικό περιβάλλον και τη πολιτιστική κληρονομιά, και σε ένα κίνημα παγκοσμιοποίησης από τα κάτω (Magnachi 2005, Latouche 2007).

Το δίκτυο ενθαρρύνει τη συνειδητή και υπεύθυνη αυτονομία και απορρίπτει τις ετεροκατευθυνόμενες στρατηγικές που υιοθετούνται στο πλαίσιο στις παγκόσμιας αγοράς. Μέσα από ένα δίκτυο οριζόντιων και αλληλέγγυων σχέσεων έχουν καλλιεργηθεί πρακτικές συμμετοχικής δημοκρατίας και ενδυνάμωσης που στοχεύουν να κάνουν

τα άτομα ικανά να αντισταθούν στα κελεύσματα στις φιλελεύθερες κυριαρχίας και να δημιουργήσουν εναλλακτικές πρακτικές ανθρώπινης συμβίωσης. Στο πλαίσιο αυτού του δικτύου ενθαρρύνονται κοινωνικές πρακτικές μιας οικονομίας αλληλεγγύης, όπως η δενδροφύτευση, η ανακύκλωση, η ποδηλατοδρομία, οι δράσεις κοινωνικής οικονομίας και οι λαϊκές αγορές. Σύμφωνα με τον Latouche (2007), τέτοιες δικτυώσεις μπορούν να εξακτινωθούν σε παγκόσμιο επίπεδο σε πόλεις κάτω των 60.000 κατοίκων, οικοδομώντας εναλλακτικές βιο-περιφέρειες που θα συμβάλλουν στην προστασία της πολιτισμικής διαφορετικότητας.

Στην Ιταλία διαμορφώθηκαν και άλλες ενδιαφέρουσες τοπικές πρωτοβουλίες. Το 1986 γεννήθηκε στη Ρώμη το κίνημα του αργού φαγητού (Slow Food Movement), ως απάντηση των τοπικών κοινωνιών στη ραγδαία διάδοση της πρακτικής των fast foods και του τυποποιημένου φαγητού, που είχε συνδεθεί με τη βιομηχανική αγροτοκαλλιέργεια μεγάλης κλίμακας (Pietrykowski 2004). Βασικός σκοπός του κινήματος είναι η προστασία του δικαιώματος της γεύσης και του παραδοσιακού φαγητού και η υπεράσπιση των ποικίλων διατροφικών πρακτικών και των κοινωνικών συμφραζομένων (κοινωνική μέθεξη, συλλογική οινοποίηση, παρέα, συντροφικότητα, συλλογικότητα).

Το κίνημα υπερασπίζεται την πρακτική της οικολογικής καλλιέργειας ως ένα μέσο για την αναζωογόνηση των τοπικών οικονομιών και παράλληλα προσπαθεί να αναδείξει την πολιτισμική ταυτότητα του κάθε τόπου, όπως αυτή εκφράζεται μέσω της παραγωγής και κατανάλωσης παραδοσιακών τοπικών προϊόντων. Σ' αυτή την κατεύθυνση τονίζεται η η σημασία του συνδυασμού της χρήσης των τοπικών φυσικών παραγόντων (γη, μικροκλίμα, νερό, πηγές, βλάστηση, πηγές) με παραδοσιακές μορφές καλλιέργειας στη συγκρότηση της διατροφικής κουλτούρας και ταυτότητας της κάθε αγροτικής περιοχής (Pertini 2001: 8, Mayer & Knox 2006: 326).

Εκτιμάται ότι από τις αρχές της δεκαετίας του 2000 το κίνημα

άρχισε να εξαπλώνεται, αρχικά σε όλη την Ιταλία, όπου στα μέσα της δεκαετίας του 2000 είχαν δημιουργηθεί 360 τοπικοί συνεταιρισμοί, και στη συνέχεια σε άλλες περιοχές του κόσμου, όπως η Γερμανία και οι ΗΠΑ, με 53 και 140 τοπικά δίκτυα αντίστοιχα (Mayer 2006: 326). Σύμφωνα με τον Pietrykowski (2004: 318), μέσα από τη συγκρότηση δικτύων κοινωνικών σχέσεων και δεσμών αλληλεγγύης παραγωγών και καταναλωτών μπορεί να μετασχηματιστεί ένα πολιτισμικό κεφάλαιο που είναι συνδεδεμένο με το γούστο για το φαγητό και τις κοινωνικές πρακτικές που το συνοδεύουν σε ένα κοινωνικό κεφάλαιο βιώσιμων και αμοιβαία επωφελών κοινωνικών δικτύων τα οποία στηρίζουν μια βιώσιμη οικονομία και αντιστέκονται στις καταναλωτικές πρακτικές της σύγχρονης κοινωνίας και στη μαζική παραγωγή φαγητού.

Το κίνημα του αργού φαγητού ενέπνευσε τη δημιουργία και του κινήματος των αργών πόλεων (The Slow City Movement). Το κίνημα εμφανίστηκε το 1999 από τους δημάρχους τριών πόλεων στην Ιταλία, και αργότερα ακολούθησαν το παράδειγμα περισσότερες από 40 πόλεις στην Ιταλία, τη Νορβηγία και τη Μεγάλη Βρετανία. Η συμμετοχή στα δίκτυα αυτών των πόλεων προϋποθέτει την αποδοχή μιας σειράς κριτηρίων που συμβάλλουν στη δημιουργία βιώσιμων και ανθρώπινων πόλεων. Οι πόλεις αυτές δεν επιτρέπεται να έχουν πληθυσμό μεγαλύτερο των 50.000 κατοίκων, οφείλουν να υιοθετούν περιβαλλοντικές πολιτικές, να αναπτύσσουν αστικούς σχεδιασμούς που σέβονται την ιστορική και πολιτισμική ταυτότητα της πόλης και να υποστηρίζουν τα τοπικά προϊόντα, τον **συμποσιασμό** και τη φιλοξενία. Οι πόλεις αυτές υιοθετούν από κοινού ορισμένες βασικές αρχές βιωσιμότητας, όπως ο συστηματικός έλεγχος της περιβαλλοντικής μόλυνσης και ηχορύπανσης, η χρήση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας και η διατήρηση του περιβαλλοντικού κεφαλαίου τους (Mayer & Knox 2006: 3267).

Ένα άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα εναλλακτικών πρωτοβουλιών που βασίζονται στην κουλτούρα της συλλογικής κοινοτικής

εργασίας και της τοπικής ανταλλαγής είναι τα LETS. Πρόκειται για συστήματα τοπικών ανταλλαγών υπηρεσιών και προϊόντων (Local Exchange Trading Systems), ή σε άλλες τους εκδοχές συστήματα τοπικής ενέργειας (ή οικονομίας) και ανταλλαγής προϊόντων και υπηρεσιών (Local Energy [or Economic] Trade Systems). Τα δίκτυα αυτά λειτουργούν σε πολλές περιοχές του κόσμου, όπως η Αυστραλία, το Εκουαδόρ, ο Καναδάς, η Ιαπωνία, το Ηνωμένο Βασίλειο, η Γαλλία, η Γερμανία, η Ολλανδία, η Ουγγαρία και η Ιρλανδία, διαμορφώνοντας μικρούς πυλώνες οικονομικών αλληλεγγύης εκτός των ορίων του κράτους και της αγοράς. Τα τελευταία χρόνια τέτοια συστήματα έχουν μεταφτευθεί και στην Ελλάδα, όπου έχουν αναπτυχθεί ενδιαφέροντα τοπικά δίκτυα. Η ιδέα της ανταλλαγής έχει μακρόχρονη παράδοση στην ελληνική κοινωνία, αφού σε αγροτικές κυρίως περιοχές τα νοικοκυριά συνήθιζαν μέσα από την πρακτική των «δανεικών» να συλλέγουν από κοινού τα προϊόντα τους αξιοποιώντας την προσφορά εργασίας άλλων νοικοκυριών της περιοχής. Η ανταπόδοση της προσφοράς γινόταν με την αντίστοιχη παροχή βοήθειας σε άλλο χρονικό διάστημα, στη βάση μιας εξισωτικής κουλτούρας αλληλεγγύης που δεν ήταν διαμεσολαβημένη από το χρήμα.

Τα μέλη που εμπλέκονται σ' αυτά τα δίκτυα ανταλλάσσουν προϊόντα, υπηρεσίες και γνώσεις στον τοπικό χώρο, εκτός του συστήματος της εκχρηματισμένης οικονομίας και της λογική της κερδοφορίας. Στο σύστημα αυτό ο καθένας δηλώνει ό,τι μπορεί να προσφέρει και τι έχει ανάγκη και η ανταλλαγή προϊόντων και υπηρεσιών γίνεται με βάση τις ανάγκες και τις προσφορές των μελών. Τέτοιες πρακτικές προάγουν στην πράξη έναν εναλλακτικό τρόπο σκέψης για τις αξίες της ανθρώπινης δημιουργικής εργασίας και απασχόλησης (Boulet 2010: 30) που υπερβαίνει τις αντιλήψεις της πραγματοποιημένης και αλλοτριωμένης εργασίας στην καπιταλιστική κοινωνία.

Τα πολλά καλά και ενδιαφέροντα παραδείγματα πρωτοβουλιών από τα κάτω, προσανατολισμένα στην αρχή της απο-ανάπτυξης,

συνιστούν νέες κοινωνικές προκλήσεις. Αναμφίβολα, παρόμοιες ιδέες και πρακτικές συναντούν ισχυρές αντιστάσεις σε μια κοινωνία όπου η κυρίαρχη οικονομική σκέψη παραμένει προσηλωμένη στη πίστη της άκρατης ανάπτυξης και της αφθονίας (Trainer 2006), αντιμετωπίζοντας κάθε εναλλακτική πρόταση ως γραφική, ανεπίκαιρη και ανεδαφική.

Το μέλλον του κινήματος της απο-ανάπτυξης θα κριθεί από τον τρόπο με τον οποίο θα απαντήσει σε μια σειρά από προβλήματα του καιρού μας. Το κίνημα οφείλει να εξηγήσει με πειστικό τρόπο πώς μπορεί να οργανωθεί με βιώσιμο τρόπο μια μετα-καπιταλιστική κοινωνία που αμφισβητεί την ιδεολογία και την πρακτική της ανάπτυξης και πώς τα «καλά» παραδείγματα κοινωνικής οικονομίας θα μπορέσουν να εμπνεύσουν και να μεταλαμπαδεύσουν ριζικές αλλαγές σε μεγάλης κλίμακας κοινωνίες. Η σύνδεση των πρακτικών της κοινοτικής ανάπτυξης ή απο-ανάπτυξης με ευρύτερες μακροσκοπικές διαδικασίες στο παγκόσμιο σύστημα, και οι όροι αλλά και οι προκλήσεις που αρθρώνονται γύρω από αυτήν, ίσως αποτελούν το κλειδί για να διαβάσουμε και να αναστοχαστούμε για το μέλλον αυτών των ετεροτοπιών σε έναν διαρκώς μεταβαλλόμενο κόσμο.